

Posudek diplomové práce p. Martina Voláka: 'Co je smysluplné (vlastní) jméno'

Tématem práce je "vlastní jméno" coby základní kategorie moderní logiky a s ní související diskuse odehrávající se v rámci filosofie jazyka a filosofie analytické, totiž jak logické vymezení vlastního jména souvisí s vymezením gramatickým na straně jedné, jak s vymezením dalších logických kategorií typu predikátu či určité deskripce na straně druhé. Úhrnem zde tedy máme otázku po vztahu logické teorie a přirozeného jazyka, odvozeně pak po vztahu jazyka a světa.

Touto otázkou autor práci začíná, když se ptá, co dělá jméno smysluplnou částí jazyka a odmítá jednoduše přijmout obvyklé vysvětlení, že je to jeho vztah k předmětu coby mimojazykové entitě, kterou určitý výraz označuje a která ho tak nezávisle na něm, resp. na jeho uživatelích dělá jménem coby výrazem jisté kategorie. Tím se staví na stranu holistického křídla analytické filosofie, představovaného prominentně Wittgensteinem a Quinem, při vhodné (i když diskutabilní) interpretaci již Fregem. V první části práce autor prezentuje některé argumenty na podporu tohoto čtení Fregy a holistického zakotvení problému reference vůbec. Činí tak velmi přehledně a snaží se standardní holistické devízy (slovo má význam jen v kontextu věty, není entity bez identity atd.) doložit vlastními vysvětlujícími komentáři. Ilustrace problému denotace na příkladu abstraktních předmětů, konkrétně čísla, považují za zvláště šťastné, neboť se umožňuje koncentrovat na rysy problému, kterou jsou z logického a sémantického hlediska relevantní, nikoli na podružné rysy "křtění" (empirických) předmětů jako jsou děti, budovy a zvukové nosiče, jak je tomu ve standardní primární i sekundární literatuře. Těmto teoriím se větší částí věnuje druhá část práce, v níž se diskutuje zejména rozdíl vlastního jména a určité deskripce na pozadí analýzy Russellovy a Kripkeho. Na rozdíl od části první ji nepovažuji za tak zdařilou, tj. některé pasáže mi připadají z hlediska výkladu bezpředmětné a nejsou ani zcela jasné přechody mezi jednotlivými oddíly. V podstatě to ale považuji za nedostatky stylistické.

K celému textu mám několik věcných výhrad, které ale mohou být založeny na zmíněné zkratkovitosti některých míst či idiosynkrazii mého pohledu na věc. Shrnu proto nejprve svoje stanovisko, již proto, že se o něj autor místy (většinou implicitně) opírá: Autor na začátku práce správně uvádí, že jméno nemůže být jménem něčeho samo o sobě, ale pouze v rámci nějakého systému vět jazyka, jimiž je teprve možné referovat k nějaké věci jako k téže, tj. pro zařazení výrazu do kategorie "vlastní jméno" je konstitutivní formulace kritérií identity, která daný výraz spojují jak s dalšími jmény, tak

s větami uvažovaného systému. Jménem výraz tedy dělají především jisté logicko-sémantické požadavky kladené na příslušný diskurz, např. jednoznačné ohodnocení každé z vět právě jednou ze dvou pravdivostních hodnot (tento požadavek předpokládají principy klasické logiky), splnění Leibnizova principu (ten se skrývá za představou, že jménům odpovídá třída diskrétních, samostatných předmětů) apod. Tato kritéria nejsou obecně soběstačná, představují tedy jen nutný, nikoli postačující aspekt věci, jinými slovy: zůstávají pouhými formálně-koherenčními podmínkami reference, pokud jim nedáme ještě nějaký praktický smysl (pragmatický aspekt věci), což v empirických oblastech speciálně obnáší dostatečnou podporu počitkových stimulů (korespondenční aspekt věci). Na pozadí tohoto východiska mi vznikly následující nejasnosti:

- (1) V oddílu 3 (s. 10–11), kde autor řeší problémy existence, resp. neexistence jistých předmětů, říká, že jména, které se vyskytují ve smysluplných větách, mají “*svým způsobem*” význam, i když jim zdánlivě nic neodpovídá, jako je tomu např. u jmen fiktivních postav. Tímto významem je podle něj “*předmět řeči*”. Bez dalšího zdůvodnění je ale takové tvrzení značně problematické, zvláště když uvažujeme např. jména jako “kulatý čtverec” apod. Řešením by samozřejmě bylo odvolat se na ona zmíněná logicko-sémantická kritéria jako postačující pro určení reference v případě abstraktních, příp. fiktivních oborů.
- (2) V pozn. pod čarou k témuž oddílu na s. 11 říká: “*jako zářný příklad konstituce předmětného oboru můžeme chápat formulí, která se hojně využívá zejména v matematice: mějme danu množinu N [...]*”. Nechápu, jak může být tímto způsobem, tj. formulí (sic!), konstituováno cokoli. Formule naopak konstituované již nějakým způsobem předpokládá. Poznámku by bylo lepší jednoduše vynechat.
- (3) V oddílu 4 (s. 12) se autor domnívá řešit problémy s existencí, plynoucí z jejího obvyklého empirického chápání (kdy existovat znamená “potkat ve světě”), odkazem na Fregovo tvrzení, že existence je vlastnost pojmu. To nepovažuji za šťastný tah. Instruktivní zde může být Carnapovo rozlišení externích a interních problémů existence. V oblasti čísel je např. otázka “existuje sudé číslo větší než 2, které není součtem dvou prvočísel?” otázkou interní, tj. matematickou, týkající se čísel samých, zatímco otázka “existují čísla? otázkou externí, filosofickou, týkající se podmínek, za nichž budeme jistý diskurz považovat diskurz za smysluplný, konstituující obor předmětů, které nazýváme čísla. (Podle toho, co jsem řekl výše, k tomu stačí splnění jistých koherenčních principů a jistých kritérií pragmatických: čísla nám umožňují počítat.) Fregovo vymezení existence

jako predikátu predikátů je podle mého názoru rozlišení interní, resp. interní jeho logice, v níž je kvantifikátor uchopen jako pojem druhého řádu a existenci lze na úrovni předmětů tvrdit pouze triviálně, tj. $(\exists x)(x = N)$ je tautologie jeho logiky. To vše nijak nesouvisí s obecným problémem vymezení reference, tj. otázkou, co dělá výraz jménem, kterou právě Frege v duchu svého jazykového obratu zodpovídá výše zmíněným holistickým způsobem: výraz má význam pouze v kontextu smysluplné věty, je-li výraz jménem, je touto větou, která musí mít především smysl, identita.

- (4) V poznámce pod čarou k oddílu 4 autor píše: *“nikdy jsem atom neviděl, ale toto jméno, tento predikát, vykonává neocenitelnou službu”*. “Atom” není samozřejmě jméno, ale pouze predikát, text by bylo třeba reformulovat tak, aby dával smysl.
- (5) Na závěr oddílu 6.3 (s. 17) autor píše: *“Jako je jméno jazykovou reprezentací předmětu, tak je smysl způsobem reprezentace tohoto předmětu. Smysl ale není předmět sám o sobě, není to ani jméno. Pro to, aby výraz “smysl A” mohl být jménem, museli bychom mít dána kritéria identity. Pro dva smysly lze podat taková kritéria, jak si ostatně ukážeme dále v práci. Smysl je tedy jen jiná reprezentace téhož předmětu.”* Tomuto textu dokáží dát rozumný smysl, takto formulován si ale zjevně protiřečí: smysl je způsobem reprezentace a zároveň reprezentací; není jménem, protože pro něj nejsou dána kritéria identity, zároveň je ale pro něj podat lze atd.
- (6) Obrázku na s. 23 nerozumím.
- (7) Komentář k Fregově definici čísla v oddíle 6.8.1 (s. 24nn) považuji za zbytečně dlouhý. Fregova analýza je zajímavá především jako příklad holistického fixování reference prostřednictvím popisu jistého větného kontextu (syntaxe) a jeho ohodnocení (sémantiky) na bázi jistých obecně logických principů a předchozího rozboru aritmetické praxe. Tomu se autor práce věnoval v předchozích oddílech. Do Fregovy vlastní definice, kterou autor ve zmíněném oddíle popisuje, vstupují dodatečné požadavky na uchopení čísla (a) jako něčeho, co souvisí s pojmem, (b) jako předmětu a (c) jako předmětu logického. Tyto požadavky jsou v principu technické povahy, kdy např. za uchopením nuly jako množiny všech pojmů, které jsou rovnopočetné pojmu $x \neq x$, není třeba hledat nic víc, než že (a) množina je podle Fregy vždy množinou něčeho a tudíž souvisí s pojmem, (b) množina je předmět a (c) množina vydělená pojmem v čistě logickém slovníku, jako je např. $\{x \mid x \neq x\}$, je logický předmět. To vše by mohlo být použito jako ilustrace konstituce předmětného oboru logických předmětů (tzv. čistých množin), autor tak ale nečiní (a přesa-

huje to ostatně rozumné požadavky kladené na diplomovou práci), proto nemá citace uvedených definic ani definice následníka v rámci práce větší význam.

- (8) Totéž se do jisté míry týká oddílu 7 (s. 34) o abstrakci, resp. definici abstrakcí, jejíž by bylo Fregovo fixování čísel jako množin jistého typu dobrým příkladem. Poslední odstavce oddílu, v němž se autor snaží popsat rozdíl mezi abstrakcí logickou a psychologickou, považuji za obecně velmi nejasný. Autor za princip logické abstrakce označuje princip Leibnizův a píše: “*Vztáhneme-li tedy toto pravidlo na Fregeho nauku o pojmech, můžeme toto osvětlit na příkladu pojmu ‘planeta Sluneční soustavy’.* Potom jedině, co se zde děje, je zkoumání pravdivosti výroků, tedy nasycením predikátu ‘planeta Sluneční soustavy’ tak, že na prázdné místo budeme dosazovat jména jednotlivých předmětů. Dostaneme pravdivý či nepravdivý výrok.” To je velmi zmatené. Abstrakce může spočívat v tom, že se na dvě různá jména (či dva výrazy obecně) začnu dívat jako na jména stejných předmětů, tj. reflexí na jejich úzus v nějakém kontextu zjistím, že jsou v něm v nějakém ohledu užívána stejně, že mají stejný pragmaticko-inferenční ‘význam’, a přejdu tedy oficiálně od jisté ekvivalence (jejich užití) k identitě (jejich reference). Výrazy “II” a “2” jsou např. typograficky odlišné, v historickém kontextu mohou mít tedy různé významy (typy znaků, číslovek), v matematickém kontextu mezi nimi (z praktických důvodů) nemá třeba rozlišovat. Hovoří-li autor o pojmu “planeta Sluneční soustavy”, může mít mysl abstrakci od specifík predikátu. Již pojem pojmu, příp. vlastnosti je např. abstraktum odvozené z toho, že některé predikáty považujeme za jistým způsobem identické (grošák, strakáč), pojem množiny je jenom další krok této abstrakce (výrazům “člověk” a “neopeřený dvojnožec” odpovídají stejné množiny, ale různé pojmy). Tomuto čtení ale neodpovídají další věty uvedeného citátu.
- (9) Na s. 38 v oddílu 8.1 věnovaném určitým deskripcím autor píše: “*Nicméně pro Russella je stále určitá deskripce pouze jmenná fráze, není rozhodně jménem. A to i v případě, že je prokazatelně pravdivá identita systému taková, že je splněno kritérium vzájemné zaměnitelnosti určité deskripce a vlastního jména, tedy když platí $Q(N) = Q(\iota x Px)$.*” Zde autor, zdá se mi, neobratně formuluje fakt, že Russell analyzuje určitou deskripci jako neúplný symbol i v případě, kdy tato deskripce označuje právě jeden předmět, tedy splňuje sémantické požadavky kladené na vlastní jméno. Poslední věta je zvláště problematická a je nejspíš holistickým pokusem o zachycení rozdílu mezi deskripcí a jménem jinak než ontologicky. Problém určité deskripce v tomto smyslu může být, že její

substituce za vlastní jméno ve větném systému, který podléhá principu bivalence, může tuto jeho vlastnost změnit. Dosadíme-li např. ve větě “25 je liché” za číslovku “25” termín “ $\iota x(x < 10)$ ”, lze argumentovat pro hodnotu pravda (*qua* 5) i nepravda (*qua* 6). Podobně v případě termínu “největší prvočíslo”.

- (10) V oddílu 9, s. 42, autor píše: “*ačkoli se určitá teorie deskripce může stát tímto kritériem smysluplnosti nějakého jména, činí tak za cenu toho, že tyto deskripce vyřadíme z oboru smysluplných jmen vůbec . . .*” To je nejspíš velmi neobratný komentář k rozdílu Russellova a Fregova řešení problému určitých deskripcí. Kritériem smysluplnosti autor musí myslet podmínku existence a jednoznačnosti extenze nějakého predikátu P , tj. platnost vět (a) $(\exists x)Px$ a (b) $(\forall x, y)(Px \wedge Py \rightarrow x = y)$. Podle Fregy jsou (a) a (b) presupozice toho, aby mohl být výraz “to jediné x takové, že Px ” považován za vlastní jméno. Podle Russella není tento výraz (určitá deskripce) vlastním jménem nikdy, uvedené podmínky se pouze stávají součástí analýzy věty, v níž se deskripce vyskytuje a z níž logickou analýzou mizí jako neúplný symbol. Quine, jehož autor v uvedeném oddílu zmiňuje jako představitele holistického pohledu na věc reference, považuje pro svůj projekt za výhodné Russellovy názory radikalizovat: Podle Russella nás k existenci předmětů (reference) zavazují jen vlastní jména. Výrazy, které referenci nemají, tedy nemohou být jmény, jsou určitými deskripcemi. To vede u Russella v důsledku k neudržitelné teorii, kdy se jménem stávají výrazy, které by před tím nikdo za jména nepovažoval a výsledná forma gramaticky jednoduchých vět se stává neúměrně komplikovanou. Quine proto navrhuje otázky rozdílu jmen a určitých deskripcí ignorovat, ztotožnit všechna jména s deskripcemi (typu $\iota x(x = N)$) a tílu ontologického závazku přenést na užitou proměnnou (x). To považuji samo o sobě za špatný postup, neboť proměnná opět předpokládá obor, vůči kterému se vztahuje, jako předem daný, a celý problém předmětné konstituce (vztahu jména a předmětu) se nyní přesouvá k problému vztahu proměnné a předmětu. Jelikož se autor, jak se mi zdá, s Quinovými názory ztotožňuje, je zde dlužen vysvětlení, jak se to shoduje s úvodními tezemi jeho práce. Nepopírám ale, že by toto vysvětlení muselo mít nejspíš charakter samostatné studie.
- (11) Poslední oddíl 10, v němž je prezentována Kripkova teorie rigidního designátoru, nemá zřetelně vysvětlenou návaznost na předchozí výklad, ačkoli by jí šlo triviálně dosáhnout např. poznámkou, že jedna z charakterizací rozdílu jména a určité deskripce využívá modálních termínů: Jméno je výraz, který (v daném kontextu) označuje *nutně*, hraje určující roli

při stanovení toho, o čem je řeč, jako např. výrazy 1, 2, 3, atd. v aritmetice. Určitá deskripce oproti tomu může v tomto označování selhat a kategorii vlastních jmen při získání reference předpokládá, tj. z hlediska vztahu jazyka a světa je sekundární povahy. Tím se lze vyhnout obvyklým ontologizujícím úvahám o možných světech.

(12) Závěr práce považuji za příliš stručný.

Práce je psána velmi pečlivě, pěkným jazykem, obsahuje jen minimálně překlepů a několik gramatických chyb. Všechny věcné námítky, které jsem uvedl, se dotýkají základních filosofických problémů, jejich uspokojivé řešení na úrovni diplomové práce je nemožné (či přinejmenším ne nutné) a nelze v něm ani dosáhnout obecné shody. Formuloval jsem je tedy především jako podnět k dalšímu zamyšlení či diskuzi. Za většinou nejasností a "přechmatů", domnívám se, stojí poctivá a často i úspěšná snaha, vypořádat se s obtížným řetězcem filosofických problémů, kdy řešení jednoho plodí problém nový, ještě komplikovanější. Autorovo vlastní zpracování považuji za uspokojivé, první část práce dokonce za vynikající. Nedostatky druhé části nepovažuji za dramatické, z větší části způsobené tím, že se autor držel až příliš schematicky jednotlivých bodů zadání. Práci proto jako celek navrhuji hodnotit jako *velmi dobrou*.

V Praze dne 16. září 2006

PhDr. Vojtěch Kolman, Ph. D.

